

Dijana Zrnić¹
Univerzitet u Banjoj Luci
Pravni Fakultet
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina

Pregledni naučni rad
UDK: 177.6:159.964.2
DOI: 10.7251/SOCSR2323063Z
COBISS.RS-ID 138685185
Prihvaćeno: 23.04.2023.

FILOZOFIJA SEKSUALNOSTI I *L'ÉCRITURE FÉMININE*

Apstrakt

U radu autorka problematizuje, ali i nastoji rasvijetliti fenomen ženske seksualnosti i mjesto i ulogu žene u simboličkom prostoru, kroz ulazak u dijalog sa predstavnicima *l'écriture féminine* („žensko pismo“), kao francuskog ogranka feminističke filozofsko-književne teorije s početka 70-tih godina XX vijeka. Prva saznanja nastala iz ove polemičke rasprave otkrivaju da je predmet interesovanja teorije „ženskog pisma“ inskripcija ženskog tijela i ženske različitosti u strukturni jezik i tekst, sredstvima dekonstrukcije kao postrukturalističkog metoda. Pokazaće se da traganje za „skrivenim označiteljem“ u jeziku, koji teži da izrazi ono neizrecivo, podrazumijeva kritičko preispitivanje filozofskih, psihoanalitičkih, te književno-teorijskih postavki o razvoju ženskog seksualnog identiteta, kao i o ulozi žene u simboličkom poretku. Tako Fukoovi tekstovi propituju arheologiju seksualnosti u narativu, pod snažnim dejstvom psihoanalize. Francuski psihoanalitičari, na čelu sa Frojdom, preko fenomena histerije, kojeg Fuko reinterpreтира kao fenomen samo-nerazumijevanja, otvaraju put razmatranja nerazumijevanja vlastite želje i vlastite seksualnosti, dok književni teoretičari paralelno uvode diskurzivnu produkciju znanja o seksualnosti potencirajući pri tome sveprisutno nerazumijevanje i isključenost ženske seksualnosti iz standardno muškog jezičkog koda. Autorka, na kraju, zaključuje da su u falogocentričkom jeziku žene definisane kao „drugog“, i da moraju ući u dijalog sa svojom drugošću kako bi reafirmisale takvo razumijevanje sebe i svoje seksualnosti.

Ključne riječi: *l'écriture féminine*; filozofija; književnost; poststrukturalizam; psihoanaliza; dekonstrukcija; seksualnost

---

¹ Korespondencija: dr Dijana Zrnić - docent; e-mail: dijana.zrnic@pf.unibl.org

Uvod

Dok su sedamdesetih i osamdesetih godina XX vijeka američke feminističke kritičarke afirmisale ginokritiku², kao multimodelarno proučavanje ženske književnosti, feminizam u Francuskoj prvenstveno je afirmisao *l'écriture féminine* ("žensko pismo") kao jedan od najuticajnijih pravaca francuske feminističke kritike. Teorija *l'écriture féminine* bila je znatno inspirisana fundamentalnim promjenama u francuskoj filozofskoj i književno-teorijskoj misli nastalim na talasu popularnosti *écriture* (fr. pisanje), kao jednim od najvažnijih termina poststrukturalističkog diskursa. Sam termin "poststrukturalizam" retrospektivno se primjenjuje da bi označio kompleks pojava u savremenoj humanistici čiji korijeni sežu do šezdesetih godina, a čije posljedice traju i danas. Zajedničko obilježje ovim pojavama je kritički stav prema strukturalizmu. Iako se za poststrukturalizam vezuju mnoga imena, ipak treba izdvojiti francuske inicijatore ove teorijske orijentacije kao što su filozof Žak Derida [Jacques Derrida], feministička filozofkinja Elen Siksu [Hélène Cixous], teoretičar književnosti i kritičar Rolan Bart [Roland Barthes], psihoanalitičar Žak Lakan [Jacques Lacan], filozof i istoričar ideja Mišel Fuko [Michel Foucault] i feministička filozofkinja Lis Irigaraj [Luce Irigaray]. Međutim, na francuskoj filozofsko-književnoj sceni istovremeno djeluje i umjerena *l'écriture féminine* struja otjelovljena u francuskoj filozofkinji i teoretičarki književnosti Juliji Kristevoj [Julia Kristeva], čijoj ću se sumnji u nužnost stvaranja „ženskog jezika“ i sama, na kraju, prikloniti.

„Bijela tinta“ Elen Siksu

Feministička filozofkinja i psihoanalitičarka, Elen Siksu, među prvim je francuskim intelektualkama iz 70-tih godina XX vijeka koja propituje ulogu jezika u stvaranju seksualnog identiteta. Podstaknuta revolucionarnim filozofsko-lingvističkim raspravama Žaka Deride o binarnosti jezičke strukture, kao i pod snažnim uticajem psihoanalize – prvenstveno, Frojdovih ideja o seksualnom identitetu i ulogama polova kao i Lakanovog revizionističkog čitanja Frojda zasnovanog na principima strukturalne lingvistike, Siksu pokreće talas francuske (poststrukturalističke) feminističke teorije koja počiva na "ženskom pismu".

Prema mišljenju Siksu, specifično žensko književno stvaralaštvo jeste posebna vrsta diskursa, koja je, prije svega, neobuzdana, slobodna i odupire se

2 E. Showalter, *The New Feminist Criticism: Essays on Women Literature and Theory*. New York: Pantheon. 1985

svakom pokušaju teorijskog definisanja i sistematizovanja. Ta „delikatna divergencija“ teksta koji piše žena traži od feminističke kritičarke da procesu utvrđivanja devijacija, istorijskog iskustva isključenosti žene iz književnog stvaralaštva pristupi jednako delikatno i oprezno. O različitosti ženskog pisma kao „delikatnoj divergenciji“ govorila je američka feministička kritičarka Patricija Mejer Speks, ujedno upozoravajući da se malo feministkinja bavilo ženskom književnošću, što je nužno ukoliko se feministička kritika želi odmaknuti od androcentrizma književnog stvaralaštva³. U polemičkom eseju *Smijeh meduze (Le Rire de la Méduse iz 1975.)*, Siksu takvo stvaranje naziva „ženskim pismom“ (*l'écriture féminine*) ili „pisanjem sebe“ (*l'écriture de soi*) kao moćnim oružjem protiv Logosa koji su utemeljili muškarci. Potreba da se muškom modusu pisanja suprotstavi jedinstven ženski modus nastala je iz saznanja da je „nemoguće definisati žensku praksu pisanja, jer se ona ne može prenijeti u teoriju, zatvoriti, kodirati; ona će uvijek prevazilaziti onaj diskurs koji reguliše falogocentrični sistem; [...] nju začinju subjekti koji su prekinuli s automatizmima, periferna stvorenja koje nikakav autoritet nikada neće potčiniti⁴. Konceptualno, francuska feministička kritika, smatrala je Siksu, mora iznaći način kako da ugradi žensko tijelo i žensku različitost u jezik i tekst, a da ne nastupi revizionistički u odnosu na postojeću kritičku praksu. Prijateljica i sljedbenica Deride, ona je u feminističku teoriju uvela metod dekonstrukcije, i time se upustila u oštro kritikovanje logocentrizma zapadnjačkog filozofskog diskursa i hijerarhijski postavljene binarne opozicije, u kojoj žene uvijek predstavljaju ono *drugo*. Dekonstrukciju je u francusku filozofsku i feminističku kritičku misao uveo Derida u knjizi *De la Grammatologie*⁵, inspirisan analizom falogocentrične filozofske tradicije koja je predstavljala osnovu zapadne kulture. Njeno značenje je evoluiralo i vremenom se mijenjalo, ali ono što je Derida imao na umu bio je specifičan postupak čitanja koji je, između ostalog, imao za cilj objelodanjivanje pukotina u metafizičkim pojmovnim sistemima koji su činili osnovu strukturalističke misli. Polazeći od pitanja porijekla *écriture*, kao i samog jezika, on se gnoseološki upustio u dekonstrukciju strukturalističkog diskursa, uključujući i De Sosirovu dualističku koncepciju *znaka* kao veze između akustičke slike (označitelja) i pojma (označenog)⁶. Strukturalisti su na sistem jezika gledali kao na nešto zatvoreno što strogo determiniše nastajanje

3 Spacks, P. M. *The Female Imagination*. New York, Avon books. 1976. str. 3

4 H. Cixous, The Laugh of the Medusa. U R.R. Warhol i D.P. Herndl (ur.). *Feminisms: an Anthology of literary theory and criticism*, str. 353. New Jersey: Rutgers University Press. 1993.

5 J. Derrida, *De la Grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit. 1967.

6 F. De Saussure, *Course in General Linguistics*. trans. by Wade Baskin. ed. by Perry Meisel and Haun Saussy. New York: Columbia University Press. 2011.

iskaza. Danas se smatra da “deridijansko” rušenje temelja zapadne metafizike i dekonstruktivno iščitavanje strukturalističkih tekstova predstavljaju intelektualnu podlogu za poststrukturalistički pokret⁷.

Nastojeći da nađe izlaz iz naslijeđene patrijarhalne, logocentrične i falocentrične strukture pisanja, mišljenja i uvjerenja da je muškost prirodni izvor moći, Elen Siksu afirmiše nov način pisanja koji naziva *l'écriture féminine*. Ovaj koncept “ženskog pisma” ne samo da je bio komplementaran sa Deridinim konceptom “različitosti” odnosno binarnosti jezika, pomoću kojeg je Derida nastojao prevazići dominantni logocentrični red u pisanju i mišljenju i ostvariti prostor za slobodnu igru misli (pojmovi) i jezika, odnosno igru “označitelja”, već je u njemu autorka vidjela i mogućnost da u pisanju žena izrazi svoju žensku suštinu, ne potčinjavajući se tradicionalno muškim izražajnim formama. Derida je, naime, razvio novu viziju jezika i književnosti, u kojoj bi ideju strukture zamijenila ideja “jezičke igre”, spajanje ustupilo mjesto razlikovanju, sistem pojedinačnosti i sličnosti razlici i različitosti, a potrebu reda potrebi za provizornošću⁸. Bilo je potrebno stvoriti žensko pismo koje bi djelovalo unutar muškog diskursa, ali tako da ga neprestano dekonstruiše; da piše što ne može biti napisano⁹. Jezik je mjesto s kojeg se počinje; prvo se mora ovladati sviješću, a potom i govorom kako bi se kreirao ženski diskurs.

Tajanstvene izvore ženskog stvaralaštva, odnosno prigušene sfere ženske ekspresije, autorka dovodi u vezu, prije svega, sa sferom tjelesnosti, kao simboličke determinante ženskosti, koja za sobom povlači i sferu nesvjesnog, kao utočišta svega onog neizrečenog, potiskivanog kulturnim i društvenim konvencijama. Pozivajući ženu “da piše sebe”, jer “tvoje tijelo se mora čuti”¹⁰, Siksu afirmiše konceptijski fundament *l'écriture féminine*, koji se ogleda u prisnoj povezanosti žene s njenim tijelom i koji negira stav da je *écriture* isključivo aktivnost duha i kao takva rezervisana samo za muškarce. Žene su, smatra ona, nasilno odvojene od pisanja, baš kao što su nasilno odvojene od svog tijela. One se moraju vratiti svome tijelu, kao izvorištu ženskosti i seksualnosti, ali i kao instrumentu govora, jer žena govori tijelom, a ne glasom. Žensku psihi formiraju njena biologija, jezik i pol. Nastupajući redukcionistički prema Frojdovim kasnim teorijama ženske kreativnosti, u kojima Frojd žensko pisanje dovodi u vezu sa „kompleksom kastracije“ i „edipalnom fazom“, autor-

7 J. Derrida, *Linguistics and Grammatology*. U: J. Derrida. *Of Grammatology* (str. 27-74). Gayatri Chakravorty Spivak (prevod sa franc.). Baltimore: John Hopkins University Press. 1997

8 *Ibidem*, str. 57.

9 M. Jacobus, *Is There a Woman in this Text? Reading Woman: Essays in Feminist Criticism*. New York: Columbia University Press. 1986. str. 83-109.

10 H. Cixous, *op. cit.*, str. 385.

ka se priklanja Lakanovom isticanju „kastacije“ kao totalne metafore ženske književne i jezičke uskraćenosti. U istom tekstu, Siksu nagovještava da se u ženskoj praksi pisanja nužno osjeća “bijela tinta” odnosno majčino mlijeko. Tom poznatom metaforom ona je psihi žene na slikovit način dovela u vezu sa preedipovskom fazom dječjeg razvoja, koju je Žak Lakan nazvao stanjem “imaginarnog”, u kojem dijete identifikuje sebe u prisnom saodnosu sa drugim (majkom)¹¹. Majka, koja je žena, postaje i ostaje za djecu oba pola Drugo, ili objekt. Dječak i djevojčica razvijaju svoj polni identitet u odnosu na majku različito. Dječak mora naučiti svoj seksualni identitet negativno, kao onaj koji nije žensko. Djevojčica gradi pozitivan polni identitet i on počiva na istosti, kontinuitetu i identifikaciji s majkom. Zapravo, ona se nikada ne odvaja od majke. Tu, u “imaginarnom”, žena se kreće slobodnije nego u onom prostoru koji je Lakan nazvao “simboličkim”, a to je zapravo edipovska faza razvoja djeteta kada se u neposrednu vezu majke i djeteta umiješa otac. S njegovom pojavom dijete počinje osjećati da postoji i “vanjski svijet” i neki viši poredak koji je Lakan definisao kao “zakon oca”. Dijete gradi svoj subjektivitet upravo u ovoj fazi odvajanja od majke i identifikovanja sa ocem. To za dječaka znači prihvatanje muške energije kao privilegovane signifikacije, koji u jeziku igra ulogu označitelja, i krucijalan je za izgradnju polnog identiteta i subjektiviteta. Ova izgradnja se odvija u jeziku, kao simboličkom sistemu, sazdanom od pravila i strukture, koje dijete usvaja kako bi postalo, kao govoreće biće, dio patrijarhalnog društva¹². Pristup djevojčice simboličkom, tj. jeziku i njegovim zakonima, uvijek je negativan i/ili posredovan introsubjektivnom relacijom prema „muškom principu“, jer je okarakterisan identifikacijom s nedostatkom¹³. Problem negativiteta u psihoanalitičkoj teoriji i nepravednoj kritici ženskog pisanja u duhu frejdovskih tvrdnji da su neispunjeni snovi i čežnje kod žena uglavnom erotskog karaktera, što bitno oblikuje zaplet u ženskih tekstovima¹⁴, Siksu nastoji riješiti ginocentričkim čitanjem inspirisanim Lakanovim revizionističkim odnosom prema Freudovim očekivanjima, otkrivajući potisnute egoističke i ambiciozne fantazije svojstvene muškim pripovjedačkim tekstovima. U toj

11 M. Borch-Jacobsen, The Oedipus Problem in Freud and Lacan. *Critical Enquiry*, 20, 267-282. 1994.

12 J. Lacan, *On the Names-Of-the-Father*. trans.by Bruce Fink. Cambridge: Polity Press. 2013. str. 16.

13 C. Kaplan, Fictions of Feminism: Figuring the Maternal. *Feminist Studies*. 20(1): 153 – 167. September 1994. str. 157.

14 S. Freud, Creative Writers and Day-Dreaming in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* trans. by James Strachey, Anna Freud, Alix Strachey and Alan Tyson, vol. IX. London: the Hogarth Press. 1908.

lakanskoj trijadnoj distinkciji (subjekt, objekt, red) autorka je vidjela mogućnost izdvajanja “ženskog pisma” koje ne samo da je prihvatila u teoriji nego i u vlastitom diskursu, koji karakteriše poetski, metaforički, aluzivni stil, pun kovanica i igara riječima, zbog čega je ona “najprevođenija među francuskim intelektualkama, a istovremeno neprevodiva”¹⁵.

Jezik Lis Irigaraj

Ideju Elen Siksu da *l'écriture féminine* znači afirmaciju one ženine “različitosti” koja je ispoljena u njenom tijelu, prihvatila je i razvila francuska feministička filozofkinja Lis Irigaraj čiji rad je bitno uticao na kasnije feminističko preispitivanje psihoanalize u svjetlu definisanja i neprestanog redefinisavanja principa ženske seksualnosti. Zadatak psihoanalize, ističe Irigaraj, jeste utvrditi koji je to trenutak u razvoju djevojčice kada ona postaje svjesna svog seksualnog identiteta, a koji nije nužno biološki određen. I sam Frojd je upozoravao da psihoanalizu treba držati odvojenu od biologije¹⁶. Svojim knjigama *Spekulum druge žene* (*Speculum de l'autre femme* iz 1974.) i *Pol koji to nije* (*Ce Sexe qui n'en est pas un* iz 1977.) ona pristupa radikalnom preispitivanju, zapravo dekonstrukciji Frojdovog i Lakanovog učenja. U zamišljenom dijalogu sa Frojdom na temu ženskosti, Irigaraj komentariše sporna mjesta u Frojdovim postavkama definisanja i razvoja ženske seksualnosti polazeći od Frojdove postavke o značaju i značenju Edipovog kompleksa te postojanju pet psihoseksualnih faza razvoja i formiranja seksualnog identiteta, autorka argumentovano ukazuje na propuste i manjkavosti zaključaka do kojih Frojd dolazi. Naime, objašnjavajući proces ženskog seksualnog razvoja, Frojd ga, u početku, izjednačava sa razvojem muške seksualnosti, pri čemu dječak i djevojčica prolaze kroz iste psihoseksualne faze: oralnu, sadističko-analnu i faličku. Tek po okončanju posljednje faze, djevojčica mijenja majku, kao prvobitni objekt želje, ocem, formirajući tako Elektrin kompleks¹⁷. Ono što Frojd nije do kraja objasnio, a na čemu insistira Irigaraj, jeste porijeklo preedipovske vezanosti djeteta za majku i kako je došlo do relokacije interesovanja sa majke na oca. Pokušaj Frojda da ovaj fenomen objasni alternativnim postavkama koje variraju od toga da je djevojčica razvila neprijateljstvo prema majci onog trenutka

15 J. Derrida, H. Cixous, A. Armel & A. Thompson, From the Word to Life: A Dialogue between Jacques Derrida and Hélène Cixous. *New Literary History*, 37(1), 1–13. 2006. str. 7, <http://www.jstor.org/stable/20057924>

16 J. Gallop, Moving Backwards or Forwards. *Between Feminism and Psychoanalysis*. ed. by Teresa Brennan. London and New York: Routledge. 27 – 39. 2002. str. 35.

17 L. Irigaray, *Speculum of the Other Woman*. trans. by Gillian C. Gill. New York: Cornell University Press. 1985.

kada joj je uskraćeno majčino mlijeko, preko rođenja novog djeteta i zane-
marivanja postojećeg, do posmatranja majčinog tijela kao izvora raznih želja,
nije mogao biti prihvaćen, što Irigaraj objašnjava činjenicom da se ista speku-
lativna objašnjenja mogu pripisati i dječacima, koji ipak ne mijenjaju objekt
želje (majku). Irigaraj podsjeća da je prvi objekt želje jednak za oba pola, a
to je majka, i on se pojavljuje u preedipovskoj fazi kroz čin dojenja¹⁸. U ovoj
ranoj fazi razvoja seksualnosti, dijete ne primjećuje biološke različitosti na ko-
jima počiva koncept kasnijih rodnih/polnih interpretacija. I u fazi predgeni-
talne, sadističko-analne organizacije, još uvijek nije evidentna polarizacija na
muško-žensko, ali Frojd uočava da se na osnovu prisutne antiteze aktivno od-
nosno posjedovanje muških genitalija/pasivno odnosno stanje kastriranosti,
može govoriti o postojanju muškosti, ali ne i ženskosti. Upravo će ova Frojdova
tvrdnja, da je ulazak djevojčice u zonu Edipovog kompleksa uslovljen stanjem
kastriiranosti, izazvati burne reakcije feminista i psihoanalitičkih teoretičara,
uključujući i Irigaraj. Zbog upućivanja na zaključak da je kod žena primjetna
inherentna želja prema muškom principu, Irigaraj kritikuje Frojdu teoriju
kao izrazito androcentričnu.

Smatrajući da se u psihoanalizi pod plaštom nauke kriju ne samo patri-
jarhalne predrasude o ženi već i muškocentrična struktura zapadnjačkog mi-
šljenja, Irigaraj dokazuje da metafizički diskurs ne priznaje polnu različitost i
da u njemu žene nemaju identitet kao žene. Odbacujući tradicionalne psiho-
analitičke stavove, koji mušku seksualnost definišu kao normu, "prisustvo", a
žensku kao "odsustvo", nedostatak muškog principa, ona je androcentričnom
mišljenju suprotstavila svoju tvrdnju da ženino tijelo, za razliku od tijela muš-
karca, ima više nego jedno erogeno mjesto, zbog čega njenu seksualnost karak-
terišu raznovrsnost, višestranost i obilnost.

U knjizi *Pol koji to nije* Lis Irigaraj piše: "Žena ima seksualne organe manje
više svuda. Ona nalazi užitak gotovo na svakom mjestu ... Geografija njenog
užitka je raznovrsnija, višestruka u različitostima, složenija, suptilnija nego što
se uopšte zamišlja – nezamisliva u jednom imaginarnom isuviše usredsređe-
nom na istost"¹⁹. Budući da ženstvenost čuva tajnu, od nje se traži da kako
Irigaray kaže "održava i ojačava želju muškarca ne poznajući datu želju i ne
shvatajući zašto je to važno za nju". Ženino uživanje u seksualnosti nije jed-
nosmjerno, nikada nije "naprosto jedno". A to se prenosi i u njen jezik, u sin-
taksu. Prisiljena da se služi jezikom muškarca, žena ne može nikada do izražaja
dovesti cijelu sebe. Najviše što može u tim uslovima postići, jeste da se približi

---

18 *Ibidem*

19 L. Irigaray, *Ce sexe qui n'en est pas un*. Paris: Collection Critique. 1977. str. 23.

samoj sebi. A približiti se sebi za nju znači približiti se svom polu, “svojoj majci, našoj majci u nama i među nama”. Upozoravajući da su žene u istorijskom procesu subordinacije pretvorene u mušku svojinu, “robu” kojom muškarci nesmetano “trguju”, autorka je pozvala žene da se suprotstave potčinjavanju koje im negira i pravo na cjelovitu seksualnost i pravo na vlastiti jezik. Ženskost je, ističe Irigaraj, samo jedan od identiteta koji učestvuje u izgradnji subjektiviteta žene kao ljudskog bića. Takav rodno zasnovani identitet kontinuirano se gradi u datom socio-kulturnom prostoru, uz brižljivo strukturiranu jezičku manifestaciju. Socio-kulturno projektovana ženska seksualnost umetnuta je u strogo strukturirani jezik, ali se odupire izjednačavanju sa muškom seksualnošću, jer se element muške seksualnosti u jeziku pojavljuje kao generički, dok se ženska seksualnost pojavljuje kao radikalno drugo – negativitet²⁰.

Uporište za svoja feministička razmišljanja Irigarajeva nalazi prvenstveno u filozofiji tijela Mišela Fukoa kao i u kritici psihoanalize Frojda i Lakana. Naime, Fuko je veći dio svog misaonog života posvetio promišljanju seksualnosti i odnosa znanja i moći. U prvom dijelu monografije *Istorija seksualnosti* pod nazivom „Volja za znanjem“, Fuko govori o represiji seksualnosti, o histerizaciji ženskog tijela, o socijalizaciji reproduktivnog ponašanja, što neminovno vodi ka psihi-jatrizaciji perverzne želje. Učutkana, seksualna želja prelazi na nivo diskursa. U predstavljanju, tijela se opisuju biološkim terminima, koji su lišeni svake želje ili emocije²¹. U vremenu u kojem vladaju stroga pravila seksualnog morala nema mjesta za seksualnu ekspresiju. Govoreći o porijeklu znanja, Fuko polazi od dva osnovna faktora moći koja leže u korijenu svakog kreiranja i sticanja znanja, a to su patrijarhalni autoritet i manipulacija jezikom. Konsultujući Fukoa, Irigaraj se pita da li je uopšte moguće stvoriti jezik koji će govoriti o tijelu, a pri tome je lišen Platonove patrijarhalne hegemonije²². U svijetu muškocentrične logike, onaj ko kontroliše jezik ujedno je i gospodar tijela. Posluživši se Platonovom metaforom o pećini i izvoru neznanja, Irigaraj upozorava na muškocentrizam jezika koji je skrojen po volji muškarca i koji predstavlja ženu kao kopiju „jednog“, „vječnog“, „čovjeka“. Ona se iznova pita kako je žena mogla biti isključena iz procesa stvaranja jezika i zašto je njen identitet stvaran na negaciji muške seksualnosti odnosno na neposjedovanju falusa.

Na tragu konstruisanog znanja o “ženskom principu”, Irigaraj ulazi u oštru polemiku sa Frojdom, posebno podcrtavajući ona mjesta koja otkrivaju grube

20 J. Lacan, *The Psychoses – The Seminar of Jacques Lacan*. Book III, 1955-1956. ed. by Jacques Alain Miller. trans. with notes by Russell Grigg. London: Routledge, 261. 1993. str. 261.

21 David R. Cole, *The Reproduction of Philosophical Bodies in Education with Language. Educational Philosophy and Theory*. 42(8). 816-829. 2010. str. 819.

22 *Ibidem*, str. 817.

stereotipe kao što je Frojdova tvrdnja da, kada susretnete ljudsko biće odmah vidite da li je muškarac ili žena²³. Praviti sigurnu distinkciju između ljudskih bića po osnovu pola, bez mogućnosti pogreške, je posljedica kulturne uslovljenosti, a ne datosti, ustrajna je Irigaraj. Nauka, ističe dalje Irigaraj, ne podržava takvu proizvoljnost u stavovima o seksualnosti. Ono što je nesporno muški seksualni element jeste spermatozoid, a kod žena je to jajna ćelija i organizam koji je pohranjuje. Polni organi su tek modaliteti koji služe istoj reproduktivno-produktivnoj svrsi. Naučna objektivnost, poentira Irigaraj, izjašnjava se o tome kroz mikroskop, posmatrajući razliku između ćelija zametaka, a ne kroz simplističko opažanje²⁴. Uprkos činjenici da je Frojd ukazivao na razlike između polova na osnovu opažaja, Irigaraj je isticala onu dominantniju društveno zasnovanu rodnu razliku o kojoj je ekstenzivno govorila Džudit Batler (*Judith Butler*) na način da su društveno uslovljene razlike između muškarca i žene toliko naglašene da su bitno uticale i na ustanovljavanje polnih distinkcija. Drugim riječima, za Batler jednako kao i za Irigaraj, pol je „idealni konstrukt koji se vremenom materijalizovao“²⁵. Kroz ponovljene performativne radnje gradi se rodni identitet kao jezički konstrukt, koji je podložan stalnim promjenama. Kako govoriti, kako pisati, pita se Irigaraj, a načiniti neophodnu izmjenu viktimoške pozicije ženskog subjektiviteta u androcentričnom jeziku. Samo pišući sebe, drugo pismo, žensko pismo, izvodeći drugu prostornost, drugu naraciju, drugo vrijeme, može žena ostvariti sebe i vratiti se svojoj razlici²⁶.

Na granicama zazornog Julije Kristeve

Sasvim drugačije shvatanje “ženske seksualnosti” i “ženskog pisma” izložila je Julija Kristeva, koja je sedamdesetih godina svojim teorijama jezika i kulture uzdrmala filozofsku i intelektualnu misao Pariza. Kristeva je *l'écriture féminine* vidjela kao realizaciju manje ili više svjesne težnje svakog govornog subjekta da u tradicionalne oblike diskursa unese jedan opozicioni i subverzivni element, koji nije generički već ideološki motivisan, pa ga podjednako možemo naći i kod žena i kod muškaraca. U svom najpoznatijem djelu, u doktorskoj disertaciji *Revolucija poetskog jezika*²⁷. Kristeva je razmatrala odnos iz-

23 L. Irigaray, *Speculum of the Other Woman*. trans. by Gillian C. Gill. New York: Cornell University Press. 1985. str. 13-25.

24 *Ibidem*

25 J. Butler, J. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of „Sex“*. New York: Routledge. 1993. str. 2.

26 L. Irigaray, L. *To be Two*. trans. by Monique M. Rhodes & Marco F. Cocito-Monoc. New York: Routledge. 2001, str. 15.

27 J. Kristeva, *La Révolution du Langage Poétique*. Paris: Editions de Seuil. 1974.

među izgradnje subjektiviteta i usvajanja jezika kao sistema znakova u razvoju čovjekove ličnosti. Subjekt ulazi u jezik prepoznajući se u njemu kao već gotova struktura umrežena u relacije dinamike koje gravitiraju oko muškog principa kao primarnog označitelja. Strukturisanje subjekta izvodi se u korelaciji tijela koje se prepoznaje i proziva u jeziku i jezika koji ga izgovara i pozicionira u polju subjektiviteta²⁸. Zbog toga je subjekt uvijek govoreći subjekt, bez obzira na njegovu poziciju u odnosu na muški princip²⁹. U procesu usvajanja jezika, ističe autorka, subjekt prolazi kroz dvije jednako bitne operacije: simboličku, koja podrazumijeva ovladavanje znakovnim sistemima, i semiotičku, koja se ogleda u spontanoj, često nesvjesnoj upotrebi jezičkih označitelja. Taj simbolički aspekt jezika predstavlja društveni poredak – racionalan, objektivian i podređen gramatičkim i sintaksičkim pravilima.

Međutim, sfera semiotičkog povezana sa subverzivnim silama, kao izvorom neiscrpane stvaralačke energije, stalno utiče na jezik i nalazi se u konfliktom odnosu sa simboličkim poretom. Djelovanjem tih sila u semiotičkom procesu, ostvaruje se i “žensko pismo”. Kako se pozicija ženskog subjektiviteta u jeziku i pismu manifestuje kroz polje zazora i nelagode, jedini način njenog boljeg pozicioniranja jeste da tijelo piše u jeziku i da tijelo piše jezikom, ali umjesto prećutnog pristajanja na zakone jezika, jezik treba da postane poprište aktivnog djelovanja. Zazorno se nalazi na samoj ivici subjektiviteta, “ono leži tu, poprilično blizu, ali ne može biti asimilovano. Ono progoni, zabrinjava i fascinira želju dok, samo ne dozvoljava da bude zavedeno”³⁰. Zazorno je odbaćeni objekt, ono što ja jesam (“od prirode”); zauzvrat, usvojila sam simbolički identitet, ono što ja nisam, koji je konstruisan od strane označitelja. Međutim, zazorno nadire kroz pukotine subjektiviteta istkanog mrežama simboličkog. Subjekt je, prema tome, samo iluzija u tekstualnom tijelu jezika. U *Vremenu žena (Le Temps des Femmes iz 1979.)* Kristeva je izrazila sumnju u koncept “ženskog jezika”, a naročito “ženskog pisma”, opšteprihvaćenog od strane nove generacije feministkinja sedamdesetih godina. Ukazujući na revolucionarni značaj “nastojanja, koja se javljaju u savremenoj umjetnosti, da se raskine kod, da se izlomiti jezik, da se nađe poseban diskurs koji je bliži tijelu i emocijama, onima koji su prezreni i represirani društvenim ugovorom”, ona je izrazila sumnju i potrebu da se ovako ogradi: “Ne govorim ovdje o “ženskom jeziku”,

28 D. Stojanović, D. Ženskost u polju zazora: prilog analizi ženske pozicije u falogocentričnim okvirima jezika i pisma. *Temida*, 3(17), 69-86. 2014. str. 2.

29 J. Kristeva, *Powers of Horror – An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press. 1982. str. 67.

30 J. Kristeva, *Powers of Horror – An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press. 1982. str. 1.

čije je (bar sintaksičko) postojanje vrlo problematično i čija je prividna leksička specifičnost možda više proizvod socijalne marginalnosti nego polno-simboličke različitosti. Ne govorim ni o estetskom kvalitetu djela koja proizvode žene, koja su – s nekoliko izuzetaka (ali zar to nije oduvijek slučaj kod oba pola?) – beskrajna ponavljanja više ili manje euforičnog ili potištenog romantizma i stalna eksplozija jednog ega kojem nedostaje narcističko zadovoljenje³¹. Da bi se žena pozicionirala u jeziku, ona, kao govoreće biće, ne mora da stvara novi “ženski” jezik/pismo, već da sebe odredi u jezičkoj formi koja leži na granici semiotičkog i simboličkog – poetskom jeziku. Poezija, naime, uvodi zazorno (ono što žena jeste) u jezik dok ga istovremeno drži u takvoj formi koja ne može naškoditi jeziku kao takvom. Ona reformiše granice jezika, postiže efekat poruke, istovremeno čuvajući njegovu strukturu³².

Iako su mnoge feminističke teoretičarke i književne kritičarke prepoznale ideje Kristeve kao korisne i provokativne, njen odnos prema feminizmu je ipak dvosmislen, pa čak ponekad i antifeministički. U *Vremenu žena* Kristeva objašnjava da postoje tri faze feminizma. Prva faza koja teži univerzalnoj jednakosti polova za Kristevu nije prihvatljiva. Autorka takođe odbija ono što prepoznaje kao drugu fazu feminizma, u kojoj se traži jedinstveni ženski jezik, što Kristeva smatra nemogućim. Ona se ne slaže sa feministkinjama koje tvrde da su jezik i kultura suštinski patrijarhalni i da se nekako moraju napustiti. Suprotno tome, Kristeva insistira da su kultura i jezik domen govorećih bića i da su žene, prije svega, govoreća bića. Ona snažno podržava ono što identifikuje kao treću fazu feminizma u kojoj se teži ponovnom osmišljavanju identiteta i razlike i njihovog odnosa kroz umjetnost, kao polja moguće katarze koja subjektu omogućava da se rekonstruiše i redefiniše³³.

Zaključak

Sedamdesetih godina XX vijeka teoretičarke/i francuskih feminističkih psihoanalitičkih i poststrukturalističkih platformi uvode koncept ženskog pisma kako bi definisali uvijek potencijalno interventne i restrukturirajuće prakse u jeziku koje uključuju govor ženskog tijela u pismu, te upisivanje ženskog tijela u pismo. Žensko pismo podvlači neophodnost promišljanja saodnosa tjelesnosti i tekstualnosti u jeziku. Tijelo se opredmećuje u jeziku, a jezik postaje zastupnik tijela. Međutim, žena, čija je tjelesnost predstavljena androcentrično

31 Kristeva, J. Women's Time. *Signs*, 7 (1), 13-35. 1981. str. 25

32 D. Stojanović, Ženskost u polju zazora: prilog analizi ženske pozicije u falogocentričnim okvirima jezika i pisma. *Temida*, 3(17), 69-86. 2014. str. 6.

33 J. Kristeva, Women's Time. *Signs*, 7 (1), 13-35. 1981, str. 17.

strukturisanim jezikom nema mogućnost izvođenja značenja u punom smislu, ako bi se ograničila samo na domen jezičkog, kao simboličkog. Žensko je ono neuhvatljivo, neprepoznato, ono što bježi jeziku, što je nekako uvijek izvan jezika, na drugoj strani simboličkog, subjektiviteta, pa samim tim i prijeteeće za integritet subjekta. Kako onda govoriti, kako pisati, a načiniti izmještanje ženske subjekatske pozicije iz mjesta žrtve androcentrizma? U procesu kritičkog sagledavanja i razumijevanja paradoksalne ženske subjekatske pozicije u androcentričnom jezičkom prostoru, predstavnici Ženskog pisma su došli do spoznaje da se u samom govoru, u izmještanju jezičkih struktura, krije mogućnost restrukturisanja jezika, odnosno postvarenje ženskog subjekta kroz poetsku sublimaciju. “Kada smo prisiljene na fuziju, da pronađemo procjep. Gdje nas jezik ujedinjuje na fiktivnom nivou, da se vratimo svojoj razlici. Kada nas drugi asimiluju, da čuvamo svoju autonomiju”³⁴.

Iako značajna teorijska formulacija u francuskoj feminističkoj kritici, ipak koncept „ženskog pisma“ ostaje jedna utopistička mogućnost prije negoli stvarna književna praksa. Njihova zainteresovanost za tekstualnost avangarde, književnu produkciju s kraja XX vijeka čini „žensko pismo“ nacrtom za budućnost.

Reference

- Borch-Jacobsen, M. The Oedipus Problem in Freud and Lacan. *Critical Enquiry*, 20, 267-282. 1994.
- Butler, J. *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of „Sex“*. New York: Routledge. 1993.
- Cixaus, H. The Laugh of the Medusa. U R.R. Warhol i D.P. Herndl (ur.). *Feminisms: an Anthology of literary theory and criticism* (str. 347-363). New Jersey: Rutgers University Press. 1993.
- Cole, David R. The Reproduction of Philosophical Bodies in Education with Language. *Educational Philosophy and Theory*. 42(8). 816-829. 2010.
- Derrida, J. *De la Grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit. 1967
- Derrida, J. Linguistics and Grammatology. U J. Derrida. *Of Grammatology* (str. 27-74). Gayatri Chakravorty Spivak (prevod sa franc.). Baltimore: John Hopkins University Press. 1997

---

34 L. Irigaray, *To be Two*. trans. by Monique M. Rhodes & Marco F. Cocito-Monoc. New York: Routledge. 2001. str. 15.

- Derrida, J., Cixous, H., Armel, A., & Thompson, A. From the Word to Life: A Dialogue between Jacques Derrida and Hélène Cixous. *New Literary History*, 37(1), 1–13. 2006. <http://www.jstor.org/stable/20057924>
- De Saussure, F. *Course in General Linguistics*. trans. by Wade Baskin. ed. by Perry Meisel and Haun Saussy. New York: Columbia University Press. 2011
- Freud, S. Creative Writers and Day-Dreaming in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* trans. by James Strachey, Anna Freud, Alix Strachey and Alan Tyson, vol.IX. London: the Hogarth Press. 1908.
- Gallop, J. Moving Backwards or Forwards. *Between Feminism and Psychoanalysis*. ed. by Teresa Brennan. London and New York: Routledge. 27 – 39. 2002.
- Irigaray, L. *Speculum of the Other Woman*. trans. by Gillian C. Gill. New York: Cornell University Press. 1985.
- Irigaray, L. *Ce sexe qui n'en est pas un*. Paris: Collection Critique. 1977.
- Irigaray, L. *To be Two*. trans. by Monique M. Rhodes & Marco F. Coci-to-Monoc. New York: Routledge. 2001
- Jacobus, M. Is There a Woman in this Text? *Reading Woman: Essays in Feminist Criticism*. New York: Columbia University Press. 1986.
- Kaplan, C. Fictions of Feminism: Figuring the Maternal. *Feminist Studies*. 20(1): 153 – 167. September 1994.
- Kristeva, J. *La Révolution du Langage Poétique*. Paris: Editions de Seuil. 1974
- Kristeva, J.. Women's Time. *Signs*, 7 (1), 13-35. 1981
- Kristeva, J. *Powers of Horror – An Essay on Abjection*. New York: Columbia University Press. 1982.
- Lacan, J. *On the Names-Of-the-Father*. trans.by Bruce Fink. Cambridge: Polity Press. 2013.
- Lacan, J.. *The Psychoses – The Seminar of Jacques Lacan*. Book III, 1955-1956. ed. by Jacques Alain Miller. trans. with notes by Russell Grigg. London: Routledge, 261. 1993
- Showalter, E. *The New Feminist Criticism: Essays on Women Literature and Theory*. New York: Pantheon. 1985
- Spacks, P. M. *The Female Imagination*. New York, Avon books. 1976.
- Stojanović, D. Ženskost u polju zazora: prilog analizi ženske pozicije u falogocentričnim okvirima jezika i pisma. *Temida*, 3(17), 69-86. 2014.